

TEILHARD VISZONTAGSÁGAI (Az emberi jelenség körül)

Lassacskán regényhős lesz Teilhard de Chardin tudós és misztikus alakja. Az eddigi szépirodalmi próbálkozások ugyan még csak szenzációt kerestek (Morris West, William Peter Blatty stb.). De könnyen számíthatunk arra is, hogy egy szép napon ezzel a reklámmal jelenik meg és világsiker arat egy regény: „Az emberi jelenség rejtelméi”. Hasonló igényű cikkek — ha nem is regények — már szép számmal jelentek meg Teilhard ezer rétű (pedig csak az Egyetlen kutató) alakja körül. Nem akarom kedvét szegni a jövő egyetlen regényírójának sem. Azt is tudom, hogy — sajnos — manapság egyes történeti regények inkább mesevilágba röpitik olvasóikat. De hogy kissé józanabban olvassuk a Teilhard körül kavargó írásokat, szeretnék tallózni abban a sűrű rengetegben, amely legnagyobb írását, Az emberi jelenséget körülveszi. Ezért most nem arról fogok beszélni, hogy például a Revue Thomiste egyik utolsó száma „nagy embernek” nevezi ugyan Hegelt, Teilhard-t és Karl Rahner-t, mégis mindhármuk „szisztémáját” felületesnek — igen, felületesnek! — minősíti. Vagy hogy egy folyóirat Sao Paulóban „obsкуро”-nak, homályosnak, kétesen sötétnek mondja Teilhard halálát. Vagy hogy egy Rio de Janeiro-i újságíró mondja róla, hogy „ficsúrok közt mulatozva” halt meg.

Történeti dokumentumokat szeretnék ide hozni, levéltárak okmányait a nagyközönség asztalára tenni, hogy kezdjünk már — Uramisten, végre egyszer próbáljunk már! — tárgyilagosan szólni arról a Teilhard-ról, akinek élete — még a sok-sok kötetes Naplóiban is napnál világosabb, s főleg: sokkal egyszerűbb, mint azt fantaszták vagy ideológusok elképzelik.

Tehát most Az emberi jelenség köré csoportosítom a dokumentumokat. Leghíresebb könyvét csakugyan sok vita és szenvedés vette körül már akkor is, amikor még csak néhány barátja, meg a hivatalos cenzorai tudtak létezéséről. Csakugyan regénybe kívánczó, gigászi szellemi csata hőse bontakozik ki már ezekből a rideg szövegekből is.

Akik túlságosan nehéznek találták Az emberi jelenség magyar fordítását, meglepődve vehetik tudomásul, hogy Teilhard ezt írja több barátjának: „Lassan, ájtatos gondnal készítem Az Embert (ő így nevezte készülő könyvét), naponta egy-két oldalt írok, de megállás nélkül. Azt akarom, hogy olyan legyen ez a munkám, mint komoly, szép imádság.” Sejtette, hogy nem minden „imádság” talál meghallgatásra a cenzorok asztalán, mégis — 1940-ben, azonnal a megírás után — minden eszközt (diplomáciai aktatáskáját, Amerikán át utazó ismerőst) felhasználta a háborús forgatagban, hogy Kínából Rómába juttassa a gépelt szöveget. Sokat írt már az Emberről, két-három tanulmányának is ez a címe: Az emberi jelenség. De a könyvet, életének ezt a könyvét, nagyon-nagyon szeretete volna átmenteni a cenzúrán.

Itt fekszik előttem egy gépelt szöveg. Nem tudom, hányszor másolták le 1941 óta. De ma is olvashatom a margóján P. d'Quince-nek, Teilhard későbbi jezsuita előljárójának meggyőződését: „Ennek a teljesen tudományos (és kizárólagosan tudományos) könyvnek elvileg nem is kellene egyházi cenzúra alá esnie”.

„Elvileg”... De gyakorlatilag Teilhard is jól tudta, hogy revízióra kell küldenie ezt az írását is. Biztonság kedvéért könnyíteni szándékozott cenzorai munkáján, s ezért már 1941 februárjában ezt írta Pekingből Rómába:

„Elirányító magyarázat azok számára, akik szíveskednek majd revízió céljából olvasni ezt a könyvet.

Amint az Előszóban is megmagyarázom: ez a munka nem vallási és nem is filozófiai könyv. Szoros értelemben véve úgy írtam, mint geológiai vagy paleontológiai tanulmányt, s ezért — elgondolásom szerint — a Tudomány számára tudományos eredményt jelent: igyekeztem jobb rendbe állítani a Világra vonatkozó fizikai (természettudományos) ismereteinket — éppen azért, hogy az Ember számára a Biológiában véges-végig összefüggő helyet biztosítottam.

Ezért hát olvasóm ne csodálkozzék, hogy ezeken a lapokon, melyeket egy „jelenség” tanulmányozására korlátoztam (éppen ez az erősségük), semmiféle elgondolás nem található a szellemnek és az anyagnak ontológiai természetéről, nem is

említek sehol egyetlen kinyilatkoztatott igazságot sem (Bukás, Megtestesülés, Teremtés...). Ezeket az igazságokat én nem tagadom, nem is felejtettem el, de szándékosan mellőztem, mert tudományos munkában nem lenne sem logikai, sem pszichológiai helyük.

Ez a mellőzés egyébként sem látszólagos. Mert ha (a Vatikáni Zsinat tanításiának megfelelően) racionális és tudományos utat követve, a személyes Isten létezésének csak megközelítő 'bizonyításához' jutok is el, azt viszont legalább remélem, hogy az itt kifejtett 'perspektívák olyan keretet és kedvező atmoszférát is adnak, hogy előkészítsék az olvasók szellemét a Kinyilatkoztatás várására és elismerésére (lásd az utolsó fejezetemet: 'A keresztény jelenségről').

Az ember eredetének igen kényes kérdésében: azt hiszem, sikerült igazolnom, hogy a ma feltárt tényeket ismerő ember elfogadja, hogy én végső pontjáig vittem azt, amit tudományosan mondani lehet a monogenezis érdekében. Sőt még azt is hiszem, hogy éppen az én javaslatom vonalán található olyan szép és nemes megoldás, amely egyszerre őrzi meg a kinyilatkoztatott dogma helyettesíthetetlen értékeit, meg az igazság tudományos igényeit is.

Ha mindennek ellenére kedvezőtlen lenne a revízió ítélete, legalább azt szeretném, hogy segítsenek megtalálnom azokat az eszközöket, amelyekkel kijavíthatom és használhatom ezt a könyvet. Húszéves tapasztalatból tudom (s elég, ha valaki csak végiglapozza azoknak a könyveknek egyre nagyobb listáját, melyeket az utóbbi években az Emberről közzétettek, s máris meggyőződik), hogy a könyvemben kifejtett szempontokban van valami, amit várnak a keresztények, meg a jószándékú hitetlenek is. Ezt a 'bizonyos valamit' Isten nagyobb dicsőségére kibontakoztatni kellene, nem pedig elveszni hagyni. — Peking, 1941 február."

Azt a „bizonyos valamit” húsz hónapos cenzori munka során sem találták meg jezsuita bírálói. Latin szövegben, 1942. október 26-i dátummal, ezt a választ kapta Teilhard:

„Bár a szerző sokféle kiválóságát nem tudom nem csodálni, mégis úgy döntök, hogy ezt a művet nem lehet közzétenni”. — Az „általános kifogások” ezek voltak: „Ez az írás valamiféle keveréke a tudománynak, a filozófiának, a teológiának, meg a költészetnek; hamis eszméket és helyrehozhatatlan zavart teremtené főleg a skolasztikát tanuló fiatal papok fejében; nem igaz, hogy a jelenségek körén belül marad, hiszen ontológiába és hitbe vágó kérdéseket is lépten-nyomon előhoz; nem adott elegendő magyarázatot a teremtésre, az élet eredetére vonatkozóan.” — Hogy aztán a részleteket mennyire értette meg a jezsuita cenzor (ki volt?), azt jól mutatják „a részletekre vonatkozó kifogásai”, melyeket ilyen stílusban írt: „Mesélni akar, vagy idealista szisztéma rejlik a szemléletmódja mögött? — A Föld valami szerencsés véletlen során született? Hát akkor ami csak van a földön, az mind merő véletlenből született? — Nem mondaná meg nekünk a szerző, vajon az első kis intelligens létező milyen mértékben volt annak tudatában, hogy mi történt vele? — A 'filétikus gyermekség' hogyan hozható összhangba az őszülők történetével? — Amit az Ómega-pontról mond, nemigen meggyőző. — Szépen ír az ember transzcendenciájáról, állításai közül többet át is lehet tenni a skolasztikus filozófia nyelvére; de ez mégsem változtatja meg általános ítéletünket: sok tétele megtalálható Édouard Le Roy könyvében, amely már a tiltott könyvek jegyzékére került.”

Még nem volt vége a második világháborúnak, Teilhard Kínából nem mozdulhatott a világpolitikai helyzet miatt; de — valószínűleg barátai közbenjárására — 1944. március 23-i dátummal újabb recenziót kapott Rómából Az emberi jelenségről:

„Miatán gondosan áttanulmányoztam, nem tartom nyomdába adhatónak” — mondja ez a recenzió is. A kifogások pedig szaporodnak, bonyolódnak. Hadd idézzek néhányat a szövegtengerükből: „A szerző elegendő tenni a 'materialista minimizmus' híveinek; teljes szívvel-lélekkel vallja az egyetemes evolucionizmust; szinte szegyenkezve beszél finalizmusról; elveti a monofiletizmust, mint tudományal ellenkezőt; amit természetfölöttinek nevez, az nem más, mint a természet kibontakozása.” — Ha aztán „a Szerző tudni óhajtja, hogy mit kellene csinálnia, hogy munkája kiadásra kerülhessen?” — különös keveréket ajánl a cenzor: „Világosan mutakozzék meg az evolúciónak Istentől rendezése és finalitása” — s ugyanakkor: „Ha lát valamit biológiában meg paleontológiában, hát maradjon is meg az ilyen látás területén”. — Hogy a cenzor a hosszú-hosszú részletes elemzés során sem ért egyet a szerzővel, ezt az aprólékos kritika egyik címe jól mutatja: „A

könyv lapjain véges-végig megmarad valami kétértelműség". — Aztán kétszer is újra figyelmezteti Teilhard-t, hogy „a részletek sem különböznek Le Roy elgondolásától, pedig azt az egyház már elítélte”, mert „az ilyen látásmód s ezek a szempontok igen-igen határozatlanok és veszélyesek”.

Ismét elmúlt három év, Teilhard Kínából visszakerült az ő szeretett Párizsába, sok-sok írásában és előadásában magyarázta világgépét — élőknek és halandóknak... Aztán Az emberi jelenség Bevezetése elé még Figyelmeztetőt is írt (Párizs, 1947 március), amelyben szinte kiáltja, hogy „a megfelelő helyeken jeleztem azokat a vágásokat, határvonalakat, melyeket a filozófiai és a vallási gondolkodás jogosan megkívánhat a maga továbbjutó lépései során és magasabbrendű elvei alapján... De az én 'Hüperfizikám' még nem Metafizika." Hosszú Utószót is told könyvéhez, megmagyarázva — még egyszer és nem utoljára — Az emberi jelenség lényegét.

Közben Teilhard egyik régebbi írása (Hogyan hiszek, 1934) eljutott a dominikánus P. Garrigou-Lagrange-hoz. Ezt a nagyszerű eszmélődését még a karmelita Bruno de Solages kérésére — és meglegedésére — írta Teilhard. De mert Garrigou-Lagrange egészen másképp látta a helyzetet, ezért az Angelicum folyóirat egyik 1946-os számában (23. szám. 135-136. lk.) így kiált fel: „Merre tart az új teológia?” — s azt véli, hogy bizony „szkepticizmus, fantazmagória és eretnokség felé tart... Teilhard olyan biológiai szempontot fogad el, amelyet a legfantasztikusabb agytekervényekkel told meg s ezek a hegeli evolucionizmusra emlékeztetnek”. Teilhard válasza (mindössze, egyetlen gépelt lap) bizonyára el is jutott Garrigou-Lagrange-hoz:

„A Főtisztelendő Páter teljesen félreérti az én Hogyan hiszek című írásomat, amelyet csak kis baráti kör számára írtam. Nem látja meg, hogy az a tanulmányom éppen előkészíti és alátámasztja a természetfölötti igazsághoz, a kinyilatkoztatott igazsághoz való odatapadást... S hogyan lehet az én szájamba adni azt a mondatot, hogy „a szellem világa szinte természetszerűen fejlődik a természetfölötti rend felé”? Nem mondtam, egyetlen írásomban sem szuggeráltam ehhez hasonlót sem... Hátha abból származik a tévedés, hogy az én fenomenológiámat jogtalanul teszik át teológiai síkra?...” — és Teilhard keservesen írja a negyedik válaszpontra végére: „Csak ennyit akarok mondani”.

Ismét eltelik egy jó hosszú év. Teilhard tovább hirdeti világgépét, szaktudományos írásait szabadon közölheti, más írásait egyre ritkábban engedik nagyközönség elé. Amikor pedig minden józan ember már érzi, látja, hogy végleg tisztázni kell Teilhard helyzetét, ő a biztonság kedvéért a jezsuita Generálishoz, mint legfőbb előjárójához ír levelet (P. Janssenshez, 1948. október 7.), hogy előkészítse, világos alapokra építse a római találkozást. Levele az „új-humanistának” hitvallása:

„Szeretném közölni, hogy magatartásom és aktivitásom alapjaként, negyven év óta egyre növekszik bennem ez a hármass meggyőződés:

- 1.) Most léptünk a neo-humanizmus egyik korszakába s ezt az jellemzi, hogy sejtjük, sőt evidensen látjuk, hogy az Ember még távolról sem fejezte be növekedésének biológiai pályáját.
- 2.) Látszólagos konfliktus van a neo-humanizmus és a Kereszténység „klasszikus” megfogalmazási formája között; ebből az összecsapásból származik minden jelenlegi vallási nyugtalanság.
- 3.) Világunk homályosan várja azt a szintézist „Jézus Krisztusban”, amely a hagyományos Kereszténységnek fölfelé szálló ereje és a modern új-humanizmusnak előrelendítő ereje között létrejöhet.

Életem példájával akarom megmutatni, hogy a keresztény (sőt a szerzetes is) lehet (sőt logikusan kell is, hogy legyen) oly teljesen „emberi”, akárcsak a marxista, — sőt nála is jobban!” — S miután ismét leírta fenomenális látásmódjának (ő nevezí így) lényegét, így fejezi be: „...S itt — ahogyan Pégyú mondaná: sok kortársunk számára az egyházhhoz vivő „kapu” nyílik”.

Tíz nappal később ismét összefoglalja a lényegét:

„Lényeges megjegyzés Az emberi jelenségről (1948. október 17.)

Hogy helyesen értékeljük, mit mond és mit nem mond Az emberi jelenség, észre kell vennünk, hogy ez a könyv csak kezdeti lépéseit mutatja be egy olyan oszcilláló (ide-odatekintve előrehaladó) „dialektikának”, amelynek állomásait így határozhatjuk meg:

- 1.) A fenomenális világ megfigyelése. Merőben tapasztalati megismerése egy ön-

magára göngyölgő mozgásnak ('evolúciónak'), amely a létezőket fokozatosan emeli szervesen egyre bonyolultabb, pszichésen pedig egyre központosítottabb fokra. — A Reflexióval (az Emberrel) megjelenik a visszafordíthatatlanságnak (a 'halhatatlanságnak') követelménye, amely — hogy folytatódjék az evolúció — posztulálja egy szilárdító (szuper-perszonális és részben transzcendens) központ létezését: az 'Ómegát'.

2.) Visszatekintés, az Ómegából kiindulva. Amikor elfogadjuk az Ómega létezését, szellemünk számára két dolog adódik: a.) Először is az, hogy az Evolúció főnről jövő vonzásként kell értelmeznünk, nem pedig mint egyszerűen immanens feszülést. b.) Aztán pedig az, hogy az Ómegából kiáradó, személyes és szabad természetű hatás (Kinyilatkoztatás) nemcsak lehetséges, de elvárható. — E látásmód fényében jelentős értéket kap a keresztény Tény (vagy jelenség).

3.) A kegyelemnek érzékennyé tevő hatására a keresztény Tényben felfogunk (elismerünk) Kinyilatkoztatást.

4.) A Kinyilatkoztatás fényében végleg kialakul az evolatív világkép, a Megtestesülés és Megváltás eszméjével.

Világosan láthatjuk, hogy könyvem a dialektikus folyamatnak csak az első és a második állomását adja, vagyis szorosan megmarad a Vatikáni Zsinat által elsőnek nevezett mozzanat területén (ami pedig Isten létezésének racionális bizonyítását jelenti). — Ami pedig magát a dialektikát illeti: észrevehetjük, hogy az nem más, mint a klasszikus apologetika, de (a modern látásmódnak megfelelően) át-téve sztatikus Világegyetemből — mozgó Világegyetembe, — Kozmoszból Kozmogenezisbe."

P. Janssens, a jezsuita Generális, Rómába hívja Teilhard-t, hogy töltsön ott egy-két hónapot, akkor majd alaposan megbeszélhetnek minden problémát. 1948 októberében Teilhard azzal a szándékkal van Rómában, hogy „tisztelettel, szeretettel, de határozottan tárja ki lelkét legfőbb előjárójának”. Mert ha sikerülne megegyeznie Az emberi jelenség ügyében, P. Janssens megengedné azt is — remélte Teilhard —, hogy elfogadja a párizsi Collège de France meghívását...

Elég elolvasnunk Az emberi jelenség újabb recenzióira írt választát s máris láthatjuk, hogy reménye elég optimista volt. Viszont hangja is egyre határozottabb — és egyre keserűbb:

„Először is azt szeretném barátilag megjegyezni revizoromnak, hogy sajátos metafizika alapján ítélt olyan kérdésekben is, amelyekben szabadok a filozófiai vélemények; nem érti meg pontosan a tudományok modern evolucionista perspektíváját, sem a lényegét, sem a követelményeit; egyáltalán nem következetes önmagával szemben, amikor (p. 7.) sajnálkozását fejezi ki, hogy Az emberi jelenségben nem beszélek Isten 'sajátos közbelépéséről' az Ember teremtésével kapcsolatban, s aztán hozzáteszi, 'hogy ezt a közbelépést 'talán nem is vehetjük észre a fenomenális síkon', — ami pedig pontosan az én álláspontom. — Mellékesen mondvá, és persze most nem szándékozva vitatkozni, egyáltalán nem fogadom el azt a könnyedén lekezelő (expéditive) és véglegesen ítélkező módszert, amellyel olyan írásaimmal bánt, melyeket sok más jó teológus elolvasott és nem tett ellenvetéseket. Azt elismerem, hogy egyes kifejezéseket helyre kell igazítanom (és Teilhard csatol s válasza mellé néhány ilyen jegyzetet). De arról már nem is beszélek, hogy a cenzor nagy hűhóval, de teljesen melléfog, amikor 'a személyes Világegyetemmel' kapcsolatban ítélkezik. Az angol 'personalistic' szó is mutatja, hogy nem olyan Világegyetemről van szó, amely egyetlen személyt alkotna, hanem személyes szövettű Világegyetemről, vagyis olyanról, amelyben a Személyi a lényeges. Egész tanulmányom ezt mutatja. — 1948. október 19."

„Barátilag szeretném megkérdezni cenzoromtól: vajon az, amit (p. 2.) mond a Világ 'repedt hangjáról' és 'mélybe süllyedt szobráról', nem érezteti-e az egyik eretnek szellemét? — Azt mindenesetre remélem, hogy a kéziratomhoz csatolt Függelékkel eleget tettem kérésének; itt, Rómában írtam ezt a Függelékét: Mi a Rossz helye és szerepe az evolatív világban? — A javításra szoruló részletet a javaslata szerint helyesbítettem. — 1948. október 28."

„Ugyanúgy a levegőben lógok, mint a római utam előtt — írja már Párizsból egyik barátjának. — Nem történt végleges döntés Az emberi jelenség ügyében. Most egy teológus ellenőrzi, vajon a javítások és kiegészítő szövegek, amelyeket Rómában csatoltam hozzá, helyesek-e. Ebben az új állapotában teljesen kiközösítőnek látom Az emberi jelenséget... Jól értse meg helyzetemet: a Generális azonnal megnyerte szívemet. Minden eddigi hűségemnél jobban ragaszkodom

Rendemhez és az Egyházhoz, egész lelkem mélyén. De éppen ezért kötődöm most még jobban a hivatásomhoz (ha szabad így mondanom): teljesen „humanizált” Krisztust kell hirdetnem, s következőképp: olyan Kereszténységet, amely a Teremtés minden remélhető kitérülésével serkenti az emberi lelket...”; s a levele végén „véletlenek véletlenjének” tekinti, hogy megkapja a kiadási engedélyt Az emberi jelenségre (Párizs, 1948. november 9.).

Még hétéves várakozás következett; nyugodtan nevezhetnénk „sperare contra spem” állapotnak: reménykedni — minden reménytelenség ellenére. Teilhard az egyik Napló-füzetének belső borítólapját firkálja tele ilyen kérdésekkel: „Ezeket a jegyzeteket csatoljam-e Az emberi jelenséghez?: miért Ómega — Isten helyett?; készítek-e Mutatót az én sajátos terminológiámról?; az evolutív Rossz és a katasztrofikus Rossz minőségileg különbözik?...”

Közben „jobb híreket” is kap Rómából, például ilyent: „X már kevésbé peszszimista Az emberi jelenség engedélyezése ügyében, mint volt júliusban. Bár Rómában hajlanak arra, hogy megkössék velem a fegyverszünetet, vagyis hogy — helyesebben mondva — „fölszabadítsanak”, mégis azt üzenik, hogy várják még. Közben befejeztem egy rövidebb (jobbhan megírt) tanulmányomat ugyanarról a témáról: Az emberi zoológiai csoport. Evolutív struktúra és evolutív irányok. Nem bírom elképzelni, hogy hol dughatná bele orrát a cenzúra, — talán csak azt kifogásolhatná, hogy látásmódomat teljesen fénybe borítja és átjárja az én „Hittem az Emberben”, amitől annyira féltének. P. d’Quince fogja eldönteni, vajon ennek az új írásomnak tónusa elég „tudományos”-e ahhoz, hogy ne kelljen római cenzornak küldenem.”

1954-re már alig-alig találni nyomot leveleiben Az emberi jelenségről. „Róma még mindig „nem-kívánatosnak” látja párizsi megjelenésemet. Arra sem kaptam engedélyt, hogy válaszoljak Jean Rostand-nak a Grasset-sorozatban megjelent könyvére: Mit hiszek én?... Már nem tudok sem nyugtalanzkodni, sem keseregni... Csak akkor érzem jól magam, ha „hüper-fizikusok” közt vagyok... De lehet, hogy bennem van a hiba... Csak — Istenem! — végre Róma se kételkedjék jószándékomban!”

Halála előtt nyolc hónappal, 1954 júniusában, Jacques Rueff kérésére még egyszer, de most már utoljára visszatekint Az emberi jelenség körül elszenvedett harcaira; de most már a jövő alkotja érdeklődése lényeges részét:

„Az emberi jelenség. Egy filozófiai-jogi-szépirodalmi „antropológiát” túlhaladva, miként alkothatjuk meg az Ember valódi Tudományát, vagyis egy antropodinamikát és antropogenezist?

Kiindulásul: kettős megállapítás:

1.) A tapasztalat számára az Ember (az Emberi) egyre inkább úgy mutatkozik, mint a Rendezett felé tartó „Világszövetanyag” végső fejlettségű, tehát igen-igen jellemző állapota.

2.) S ennek ellenére még mindig úgy kezelik ezt az Embert, mint valami félreeső világot, a Tudomány Világmindenségének mellékeseként (s nem meghosszabbodásaként).

Tehát arról van szó, hogy

a) az Emberit (az Ember-elemet és a szociális Embert) egy olyan egyetemes folyamatba kapcsoljuk, amely a Világegyetemnek egész tapasztalati Elrendeződését átfogja;

b) meghatározni, hogy mik a lehetséges meghosszabbodásai ennek a valami-féle „emberen-tüli” felé tartó folyamatnak;

c) fölfedezni és meghatározni ennek a mozgásnak energetikai körülményeit, föltételeit; ez magával hozza azt, hogy tudományosan újra gondoljuk át a következő sorozatot:

- azt a (mérhető) Energia-mennyiséget, melyet fölhasznál a Hominizáció;
- a hominizációs Energiának Elrendeződését;
- a hominizációs Energia (Elrendeződésének) Mozgósítását.

Összefoglalva: szükségünk van egy olyan általánosított Fizikára vagy Energetikára, amely képes magába szervezni egy Antropodinamikát és Antropogenezist.

NB. — Van már amerikai vállalkozás (John Stewart, P. Bridgman), amely Szociometriát akar megalkotni (az emberi Jelenségen végzett statisztikai szabályosságoknak matematikai kutatásával). Ezt a kísérleti munkát ki kellene egészíteni egy másik vállalkozással: megalkotni egy olyan Szociodinamikát, amely az emberi energiák mozgósításának és működésének föltételeit kutatná.

Gyakorlatilag: hasznos volna rendezni egy szigorúan zártkörű találkozót, amelyen olyan fizikusok, asztrofizikusok, kémikusok, biológusok és geológus-paleontológusok vennének részt, akik az emberi Jelenséggel foglalkoznak (1954 június)”.

„Megyek Feléje, aki eljön hozzám s magához ölel” — ezt írta leveleiben az a Teilhard, aki Az emberi jelenség útján (Az emberi jelenség kiadását meg nem érve) Jézustól várta a végső kegyelmet is, a jó halál kegyelmét. — „Uram, add, hogy jól fejezzem be!...” — imádkozta az öreg Teilhard, s könny szökött szemébe, amikor Az Isteni Erőter című fiatalkori könyvének (a szintén cenzorok kezén elakadt másik nagy írásának) idevágó részét újra imádkozta:

„Amikor testemen (és még inkább szellememben) jelentkezik majd a kopás a kor miatt; amikor kívülről rám szakad vagy bennem belülről megszületik a romlás, amely lebont vagy elszakít mindentől; abban a fájdalmas percben, amikor hirtelen ráébredek, hogy beteg vagyok, vagy hogy öreg lettem; s főleg abban az utolsó pillanatban, amikor érezni fogom, hogy énem kicsúszik ellenőrzésem alól s teljesen tehetetlenül fekszem az engem valamikor kialakító ismeretlen nagy erők kezében; mindezekben a sötét órákban, add nekem, Istenem, azt a megértést, hogy (ha elég nagy a hitem) fájdalmaim mélyén Te bogozod szét létem rostjait, hogy lényem velejébe hatolj és elvigy engem önmagadba... Uram energiája, ellenállhatatlan és élő Erő, kettőnk közül Te vagy a végtelenül erősebb, terád hátrul hát a szerep, hogy égess bele abba az egységbe, amelynek kettőnket összeforrasztania kell. Adj hát nekem valami még értékesebbet, mint a kegyelem, amiért Hozzád könyörögnek mind a híveid. Magadat add nekem, Jézus! Mert nem elég, hogy meghalok egyesülve. Taníts meg arra is, miként egyesülhetek *Veled* halálomban.”

„Szeretnék meghalni húsvét vasárnapján” — mondta Teilhard 1955. március 15-én, a francia konzulátus New York-i vacsoráján. S április 10-én, húsvét vasárnapján elvitte a halál... Nyolc nappal előtte még gyónt a lelkiatyjának, aki így emlékezett meg utolsó találkozójukról: „Olyan egyszerű szívvel tárta fel életét, akárcsak egy gyermek”. P. Leroy, Teilhard munkatársa (aki ma is folytatja genetikai kísérleteit Párizs mellett), így emlékezik vissza: „Egészségileg jól volt. Húsvét reggel misézett, részt vett a Szent Patrik katedrális ünnepi miséjén, megebédelt, egy kis pihenés után koncerten volt, aztán barátai hívták meg uzsonnára. „Milyen ragyogó ez a tavaszi délután” — mondta boldogan, amikor az asztalra tette teáscsészéjét... Hirtelen összeesett, akárcsak öreg tölgy, ha mélyen belé vág-nak. Az oda futó házigazdának aggódó szavára még kinyitotta szemét: „Hol vagyok? Mi történt? Megnyugtatták, hogy csak kis ájulás verte le. — „Igen — mondta nyugodtan —, érzem, látom, hogy ezúttal nagyon komoly a helyzet’...” (A francia „Maintenant je vois que c'est terrible” Teilhard megszokott stílusában fejezte ki, hogy „most aztán csakugyan itt a vég”... A „terrible” szót úgy használta máskor is, mint ahogy a fiatal magyarok szokták mondani: „Rém’ klassz”...)

A jezsuita novíciusok temetőjében talált nyugovóra, száz kilométerre New York mellett. Neve és két évszám került a sírjára. A zuhogó esőben csak rendtársa, P. Leroy kísérte utolsó emberi útjára. Koporsóján: két szál virág.

De hát akkor hogyan kerülhetett könyvpiacra Az emberi jelenség, pár hónappal Teilhard halála (1955. április 10.) után? Bölcs taktika eredményeként — ez az egyszerű válasz. Pedig ezt megvalósítani — nem volt mindennapos dolog. De hagyjuk beszélni a legilletékesebbet, Mlle Jeanne Mortier-t, aki ma is felelős a Teilhard-kéziratok kiadásáért s aki a párizsi Fondation Teilhard-nak meg a nemzetközi Teilhard-találkozóknak szíve-lelke:

— 1951. július 2-án a jezsuiták párizsi székházába mentem (15, rue Monsieur), hogy — szokás szerint — kapjak P. Teilhard-tól gépelésre szánt kéziratot. Mindjárt az ajtóban P. Jouve fogadott, az Études folyóirat akkori szerkesztője s ezzel a javaslattal állt előm:

— P. Teilhard holnap indul Transzvalba. Lehet, hogy onnan már nem fog visszatérni Párizsba. (P. Jouve már tudta a jezsuita előjárók döntését, hogy csak külön engedéllyel szabad majd Teilhard-nak Párizsba visszatérnie.) Kérje P. Teilhard-tól, hogy hivatalosan Önre testálja minden kéziratát. Ha ránk hagyná írásait, mi, jezsuiták — Teilhard halála után — nem publikálhatnánk...

— Megijedtem az ajánlattól. De aztán villámgyorsan elképzeltem a helyzetet: ha én nem vállalnám a felelősséget Teilhard írásaiért, halála után — zár alá kerülő írásaival együtt — pótolhatatlan életmű süllyedne semmibe, pedig egyházát és az egész Emberiséget szolgálhatná... Nem sokat habozhattam, mert P. Teilhard

máris érkezett. Nem tehettem mást, mint hogy elé tártam kérésemet... Teilhard — szokásos nyugodt tekintetével — rám nézett, s azonnal mondta: „Kérek szépen egy darab papírost” — s máris megírta „végrendeletét”, amelyet semmivel sem készített elő, hiszen írás közben kérte, hogy adjam meg azoknak a nevét, akik az én halálom után vállalják a felelősséget...

— De hát a jezsuitának szerzetesi fogadalma nem tiltotta azt, hogy Teilhard egy laikus személyre hagyja írásait? — kérdezheti bárki, mint ahogy már sokan megkérdezték. Cuénot válaszol, Teilhard egyik „discipulusa” és szakértője:

— Szerencse, hogy a jog mindent megenged, amit nem tilt kifejezetten. Nos hát, a szerzetesjog szakértői vitatkoznak azon, hogy vajon a szerzetes szegénységi fogadalom — a jezsuiták esetében — összekötődik-e az engedelmisségi fogadalommal, s hogy — ha a két fogadalom egymástól független — akkor a jezsuita hagyhatja-e örökségül az írásait, könyveit stb. egy kívülálló magánszemélyre. S mivel vannak egyházjogászok, akik pozitív választ adnak ezekre a kérdésekre (mivel közben a többiek vitatják), hát lehet követni a „valószínű véleményt”. Az biztos, hogy Teilhard is így látta a helyzetet s átérzte felelősségét. Képzelnék el azt az esetet, ha Teilhard írásai felett senki nem rendelkezett volna a halála után (s a jezsuiták elásták volna minden kéziratát). Hivatlan prókátorok össze-vissza publikálták volna az előadásairól készített jegyzeteket, kereskedelmi haszon reményében adták volna ki azokat a füzeteket, amelyeket a Bégouen testvérek elég szép számmal sokszorosítottak még Teilhard életében... Mlle Mortier viszont tökéletesen ismerte Teilhard kéziratait (ő gépelte őket, Teilhard kérésére), független volt minden szerzetesi engedelmisségi fogadalomtól, tehát túltette magát azon a leiraton is, amellyel a római Szent Officium — a párizsi érsekségen keresztül — meg akarta akadályozni, hogy a Seuil Kiadó elkezdje Teilhard írásainak kiadását, s mindmáig — százezres kiadásokkal — folytassa.

S ha P. Janssens azzal halt meg, hogy megvallotta: „Életem szomorú pontja az, hogy képtelen voltam Teilhard-t megérteni”, P. Arrupe, a mostani generális, első hivatalos lépéseként közölte nyilatkozatát: „Teilhard írásaiban sokkal több a pozitívum, mint a kifogásolható”. Az 1962-es Monitum pedig (amelyről részletesen írtunk a Vigília 1970 áprilisi számában) csak csökkentett egy 1957-es szigorú intézkedést.

Ilyen viszontagságos utakon került a világ, és most a magyarok kezébe is. Az emberi jelenség. Első kiadása (1968, P. Rezek Román fordításában) a bencés rendi előljáró tudtával jelent meg. A Gondolat Kiadó pedig 1974 elején adta ki (Bittei Lajos és Rónay György fordításában).

ZELEY LÁSZLÓ

A SZERETET EVOLÚCIÓJA

Teilhard de Chardin *Az emberi jelenség* című könyvéről

„Az emberek megcsodálják a hegyek magasságát, a tenger árját, a folyamok széles hátát, az óceán messzeségét és a pályát, ahol a csillagok járnak — és önmagukat elhagyják és önmagukon nem csodálkoznak.” — Augustinus, Hippo püspöke írta le ezeket a sorokat több mint másfélezer évvel ezelőtt, s nem véletlenül idézzük őt, az antik kereszténység utolsó, legnagyobb gondolkodóját, amikor Teilhard de Chardinról beszélünk. „Hogy az embernek megfelelő helyet biztosítsunk a természetben — vallja Teilhard —, ahhoz nem elegendő a rendszertan keretében valami kiegészítő rovatot nyitni, egy renddel vagy akár egy ággal többet jelezni. Az emberré válással járó anatómiai ugrás jelei csekélyek, mégis új kor kezdődik ezáltal. Új bőre nő a földnek. Több is ennél, megtalálja tulajdon lelkét.”

Augustinus-szal lezárult egy korszak a vallásfilozófia történetében, Teilhardral pedig elkezdődött valami, ami — átnyúlva másfélezer éven, a katolikus egyház által hivatalosan elfogadott tomizmuson, illetve neotomizmuson, a skolasztikus, dogmatikus gondolkodáson — ismét a platóni idealista dialektika módszerét választja. Amikor XII. Pius pápa a *Humani Generis* című enciklikájában elítélte a teil-